

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБІРКИ ОПОВІДАНЬ ВАЛЕРІЯ ПУЗІКА «Я БАЧИВ ЙОГО ЖИВИМ, МЕРТВИМ І ЗНОВУ ЖИВИМ»

У статті на прикладі аналізу збірки оповідань Валерія Пузика «Я бачив його живим, мертвим і знову живим», розглянуто та проаналізовано художні особливості тексту, які виявляються в трагічній концепції дійсності та психологічної інтроспекції дій, що й створює особливий художній ефект. В окремих творах збірки розповідається про дитинство, почуття та стосунки, про мир і війну.

Ключові слова: В. Пузик, композиція, збірка оповідань, образ, герой

Постановка проблеми та її значення. Події, які відбуваються на теренах сьогоденної України, впливають на сучасний літературний процес. Таким чином, упродовж останніх років воєнну прозу творять письменники, які були мобілізовані до ЗСУ, або ж пішли воювати у складі добровольчих батальйонів. Більшою чи меншою мірою їх тексти належать до літератури факту, тобто це – щоденники, записки, спогади та нариси, які писалися вже після повернення до мирного життя.

Останнім часом з'являються художні твори, в основі яких відображені реальні події, що пережили автори або їхні товариші. Історія літератури показує, що війна – це не лише біль, жах, руйнування та смерть, а ще й потужний каталізатор для розвитку мистецтв, а саме літератури.

Пріоритети та вподобання в українській літературі сучасного читача та суспільства змінилися. Вимогливий читач почав більше цікавитися сьогоденністю, вигадані історії більше його не цікавлять – книжкові полиці заповнила нон-фікшн література. Твори сучасної «нон-фікшн літератури» так само уникають сухої документалістики, збагачуючись привнесенням художнього письма» [4, с. 104]. Так, «особливим літературним жанром» вважає нон-фікшн Н. Головченко [2]. Як «різновид літератури, яка перебуває на межі художності та документальності» [1, с. 37], трактує це явище М. Варикаша, а також зауважує, «що література нон-фікшн претендує на визнання в її текстах суб'єктивної правди автора про нього самого, але разом із тим лише читач може назвати цей текст документальним чи художнім» [1, с. 37].

Сучасний критичний дискурс про літературу, присвячену подіям російсько-української війни, представлено в працях таких літературознавців як Л. Горболіс, В. Єшкілев, М. Іванов, Я. Кулінська, Б. Пастух, Я. Поліщук та ін., та свідчить це про те, що література має свої специфічні ознаки. Критики наголошують на тому, що в автора в діалозі з читачем у висвітленні страждань та смерті – є своя естетика [4, с. 103].

Таким чином, автор приймає «ідейно близький йому світ творів», читач, у свою чергу, «приймає ці тексти, реагує на темупозитивно, схвалює стиль, художню концепцію героя та є активним учасником українського літературного процесу» [3, с. 126].

Мета статті – проаналізувати художні особливості збірки оповідань Валерія Пузіка «Я бачив його живим, мертвим і знову живим». Ця збірка оповідань є другою в доробці автора короткої прози про події на Сході України. Валерій Пузік – художник, режисер та письменник з Одеси, який ще у 2015 році пішов добровольцем в АТО. З березня 2022 року, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну перебуває на передовій. Незважаючи на те, що збірка була написана в 2020 році, зараз вона стала ще актуальнішою.

Виклад основного матеріалу. Війна Росії проти України спричинила потужний розвиток сучасної літератури на військову тематику, і через те, що значна частина з них створена власне учасниками бойових дій, то треба брати до уваги саме «мілітарну» літературу, бо власне такі тексти дозволяють читачу зрозуміти, які треба приймати рішення в екстремальних ситуаціях, зважаючи на досвід минулого. Сучасна «мілітарна» проза, як літературний феномен, відрізняється від воєнної прози минулого століття, зокрема «лейтенантської прози». Так, Марина Рябенко зазначає, що сучасна мілітарна література має провідну ідейно-виховну функцію: «<...> сучасні «комбатантські» тексти не містять нав'язаних зовні ані ідеологічних, ані пропагандистських маркерів, не кажучи вже про державний ценз написаного» [6, с. 64].

Уже сама назва цієї книжки говорить, що розповідь ведеться про війну, а саме про страшну війну на українському Донбасі. Художньою особливістю збірки є те, що події оповідань переплітаються – минуле з сьогоденням або ж давноминулим: розповідається про війну та дитинство; про Різдво з новобранцями у казармі та футбольний матч у збірній однолітків тощо.

Ось така емоційно контрастна послідовність викладу подій, додає збірці певної психологічної інтроспекції, що й створює особливий художній ефект. У центрі оповіді – війна на Сході, яка болить, кровить і відверто руйнує просто зараз мікрокосм героя. Образ героя нерівномірний, неоднорідний і складається із фрагментів по суті різних особистостей: спочатку це збірний образ сільського допитливого підлітка із типовими для села проблемами, потім трансформація героя набуває деградантського характеру, це вже слабкий та залежний від впливу заробітчанин-будівельник, «хохол», що робить ремонти під Москвою: *«Розказати вам, як живуть гастарбайтери в Москві? Розкажу! Приблизно так: підйом о шостій, сніданок, із восьмої до чотирнадцятої – будівництво, робота, обід (година), із п'ятнадцятої до дев'ятнадцятої – робота. Вечеря під бухло о восьмій. Усе! І так щодня»* [5, с. 55].

У першому оповіданні збірки, яка має назву «Я бачив його живим, мертвим і знову живим», розповідається про раптову смерть побратимів героя, що несе в собі психологічне навантаження у підсвідомості молодого хлопця: *«Звична справа – збирати мертвих. Збирати їх частинами, а потім везти автомобілем на базу. <...> Ще годину тому він пив із кухля розчинну каву та сміявся зі смерті»* [5, с. 5], бо кожна смерть – це приватна історія.

В оповіданнях Валерія Пузіка нерідко простежується відчай, заплутаність, часом безвихідь, із якої все-таки проглядає просвіт – як не в реальному світі, то бодай у переконаннях головного героя. З одного боку, описується все, як є, зокрема кепські й непоправні ситуації героїв, як-от у оповіданні «Не можна класти поранених у “швидкі”» – розповідається про українських заробітчанин, з яких знущалися роботодавці, коли в Києві тривав Майдан: *«На екрані мобільного ворушилося відео сутичок, фейсбук тріщав криками про допомогу, чорні аватарки скорботи й: Не можна класти поранених у “швидкі”!»* [5, с. 57], а з – другого оповідання, пронизане пошуком джерел сили: *«На Майдані розстрілювали людей, а ми йшли на трасу до Москви»* [5, с. 58].

В оповіданнях «Десять секунд» та «Зустрінемося в День Незалежності», Валерій Пузік акцентує увагу читача саме на подіях війни, яка йде на українському Сході. Автор наголошує на тому, що не можна остаточно позбутися й забути завжди глибоко пам'ятні події, які викарбувалися у свідомості людини: *«<...> стріляло в голову короткими чергами. Сивий дивився собі під ноги. Опустився на ґрунт і почав копати яму»* [5, с. 162]. Цей образ героя, який залишився невиразним, це доброволець АТО, що вижив під мінометним обстрілом, де втратив друга. Він бачив його живим, потім мертвим і потім знову живим, але вже тільки в спогадах: *«Це просто сон, – встаючи, подумав я. – Сон. Татарина немає. Три роки вже»* [5, с. 165].

У збірці Валерія Пузіка немає зайвих слів чи деталей, він лаконічний і конкретний. Від сільських нотаток і прогулянки берегами Ікви письменник переносе читача до Авдіївки, з Одеси – до хутора Обирок, від безнадії і втоми – до віри. Таким чином, події розгортаються у трьох контрастних площинах, в яких простежуються зміни внутрішнього та зовнішнього стану, саме це і є художньою особливістю збірки автора.

Також тема боротьби, війни та смерті простежується і в оповіданнях із дитинства, у яких багато батьківської любові та дружньої відданості. В історіях про мирний час письменник розповідає нам про незвичайні ситуації. Наприклад, в оповіданні «Чудо на Ікві» розповідається

про появлення лику Діви Марії на стіні автобусної зупинки: *«У Теліжницях на зупинці чудо. Людям явилась Діва Марія із сином»* [5, с. 35], а от у розповіді «Хроніки Ікви» читач дізнається про смерть місцевої відьми та відлуння голосу на озері покійного сина, який там потонував багато років тому та який було дуже чутно в день її смерті: *«Відьма померла вночі – просто лягла в ліжко й заплющила очі. <...>, і несамовитий потойбічний вереск злякав усіх <...>»* [5, с. 75].

Далі у містичну оповідь автор уводить історію про чупакабру, таку собі міфічну істоту: *«Чупакабра – то наче пес, але не пес. Шерсті в нього немає. Все облізле таке. Страшне. <...> випиває всю кров <...>»* [5, с. 78]. Посеред містичної розповіді з'являється історія про священника-рокера: *«Одягнувши джинси та шкірянку, батюшка осідлав свою «Ямаху» й рушив у сусіднє село навпростець дорогою через ліс. Так, він був «прогресивний» молодий піп із амбіціями покрити своїми послугами в наближення до Бога <...>»* [5, с. 36] та власників сільських магазинів і продавчинь, автор ніби «фільмує» історії їхнього життя: *«Грім серед ясного неба повалив усіх, повалив на коліна. Академік дивився на все із жахом»* [5, с. 44]. Така кінематографічність дуже помітна при частих діалогах:

- « – Руслане. Ти хочеш чогось?
- Морозива все одно немає. <...> – Все? – Так!» [5, с. 80].
- Саша, ти для чого їх привіз? А? Скажи?
- У всього має бути причина.
- Причина – це наша віра» [5, с. 43].

Так, саме «сцена» й «епізод» є центральним композиційним елементом усіх оповідань збірки «Я бачив його живим, мертвим і знову живим», тобто для автора важливий показ обставин та створення ефекту присутності. Також варто зазначити, що оповідання досить короткі та лаконічні, більша частина з них обіймають до десяти сторінок, деякі – на дві-три сторінки. Незважаючи на те, що обсяг збірки всього двісті сторінок, Валерій Пузік умістив там дев'ятнадцять оповідань. Утім, одне оповідання займає ледь не третину книжки та відходить від наскрізних тем більшості історій.

Так, в оповіданні «Кашир» розповідається про жорстокі будні українських заробітчани у Москві: *«Протриматися три місяці – і додому. Ти повинен придумати, як грати у цю гру. Ти прийняв усе за свою нову реальність»* [5, с. 98].

Гнітючі та жахливі умови праці, в яких перебувають та працюють люди, ризик та припущення, на який ідуть робітники-заробітчани, ставлення роботодавців, наркотики, бійки, стосунки у гуртожитку, самотність: *«<...> і ось купа вагончиків для гастайбартерів <...>. На столі – купа порожньої тари, харчі розкидані по підлозі, запах розлитого алкоголю й різкий перегар від кожного, хто сидить у вагончику. Людей не так уже й багато. Поки що дев'ять»* [5, с. 94]. Безсумнівно – це особистий вибір кожного з цих заробітчани, а з іншого – це глобальна проблема нашої держави: *«Звісно, це вибір кожного: або лишаєшся тут і провтикуєш зиму в монітор компа чи телевізор – хороша зимова сплячка насправді. Але не прибуткова, або ж шуруєш за сотні кілометрів на заробітки, аби приїхати навесні з повними кишнями бабла.*

Це, звісно, якщо підфартить і нас не кинуть. Для страховки в кожного у трусах підшиті сто баксів на дорогу додому» [5, с. 84].

Валерій Пузік називає своїх героїв «<...> пілігримами своєї самотності <...>» [5, с. 123]. Це люди, які їхали за тисячі кілометрів від власного дому, бідності в ньому та відсутності перспектив, а найстрашніше те, що врешті так ніколи й не зможуть повернутися назад, залишаючись у цій пастці: *«Замкнуте коло. Пройдуть дні – і настане час повертатися: на свої будови, чужі дачі, хто куди. <...>. Три місяці. Вони пролетять швидко. Три місяці тричі на рік – і життя минуло» [5, с. 124].*

В оповіданні «Кашир» автор майстерно змальовує стосунки двох братів, російських заробітчани, які покинули своїх дружин: *«Захар і Віталік – брати. Вони з Ростова. З області. Різниця у віці – 18 років. У меншого має народитися дочка, зовсім скоро. Обоє приїхали заробити грошей. Захар – на новий ремонт будинку, Віталік – на пологи та памперси» [5, с. 91].* На прикладі стосунків двох братів автор зображує поведінку людини, яка поводить себе по різному в залежності від того, з ким вона спілкується. Ми бачимо молодшого брата Віталіка, який поводить себе як жертва в стосунках із братом: *«Коли Захар не витримує, дає ляпас меншому, менший ображається, очі сльозяться <...>» [5, 91];* та катом за ставленням до своєї дружини: *«<...> вона вагітна і носить твою дитину, а ти так з нею. Навіщо? Із чим ти її залишив? Із синяками на обличчі? Сам спакував речі і поїхав. А вона?» [5, с. 93].* Старшого брата письменник зображує, як заробітчанина і водночас гордого й непокірного перед «своїми» омонівцями: *«Захар устав і повільно почав повертатися обличчям до бійців загону міліції особливого призначення. – Ну чого ти? – промовив спокійно. – Стріляй!» [5, с. 118].*

Валерій Пузік у своїх оповідях постійно перестрибує з однієї часової площини в іншу, з однієї мізансцени на іншу, надаючи таким чином сюжету додаткової калейдоскопічності.

В оповіданні «Бойові стоматологи» письменник розповідає про свій досвід у фільмі «Гострий біль». Повернувшись з добровольчого батальйону, герой знову їде на позиції, щоб зафільмувати історію стоматолога Толіка, який лікує зуби бійцям. Але чомусь знімає мало. Монтаж теж їде нелегко: *«<...> після перегляду 30 хвилин змонтованого матеріалу» [5, с. 182],* він розмірковує: *«А може, й справді Толік мав рацію: я приїхав сюди не кіно знімати, може, мене справді вабить війна» [5, с. 187].* І вже у самому кінці крізь призму бачення оповідача проростає справжній автор, буквальний настільки, що останні розділи містять стенограму документального фільму Валерія Пузіка «Гострий біль», який він зняв у 2017 році в Авдіївці: *«Петро Цимбал закінчив монтаж фільму» [5, с. 192].*

До повоєнного досвіду автор звертається й в оповіданні «Бездомні пси», в якому йдеться про двох військових, які повертаються додому. У цій розповіді Валерій Пузік знов же таки торкається кінематографічності, де ситуація в кафе стає певною відповіддю для читача через діалог двох військових, який стається у привокзальному кафе: *«– Згадай, – каже, – як у 2014-му зустрічали хлопців: квітами, телебачення, крики, «Слава героям» – і діти сміялись навколо. Було відчуття потрібності. А зараз?» [5, с. 134].* Вони ведуть розмову про те, що робити їм далі та як бути, ці герої у розпачі, вони ніби «бездомні пси», які шукають притулку в цьому світі

«хаосу» та «несправедливості»: *«Хто ми у цій веремії? Хто ми?»* [5, с. 134]. *«Повертаєшся додому, а на тебе кидають осудливі погляди: чому у формі? що за медаль? Купив? Заслужив? Скоріше б зняти цю форму, зняти й забути»* [5, с. 134]. Оповідання «Бездомні пси» розповідає читачу історію про героїзм, відвагу, але події яскраво зображені лише збоку читача і тільки йому стає зрозуміло, що відчуває людина, яка повертається з війни в такому звичному для всіх плацкарті Укрзалізниці, які думки переслідують її в той момент, та в чому полягає її страх відчуження від тутешнього простору миру і спокою: *« – Я навіть не знаю, що буде далі, – каже. – Звук до окопів та бліндажів. Чесно! Свій побут, свій світ, свої закони»* [5, с. 132].

Персонажі перебувають у суцільній дезорієнтації як в просторі, так і в часі. Вони шукають вихід із ситуацій, які тиснуть на них, проте, попри певні обставини, його не знаходять. Люди трансформуються, герої-діти виростають, воюють, інколи знаходять себе, інколи – ні. Більшість перебуває на межі, хтось зазирає в «поза межжя», хтось стрибає з тарзанки у крижану воду, аби знову навчитись відчувати. Це і є та сама «дорога додому».

Найбільш неоднозначним у збірці є оповідання «Причастя буйвола», в якому йдеться про ненависть до зовнішнього світу та готовність на відчайдушні кроки. Читати такі оповідання, справді, ціле випробування. Бо це такі собі казки для дорослих – без чудес та хепі-ендів. Після прочитання таких історій сучасного життя, читачу стає зрозумілим, що багато зі згаданого в текстах не є художнім домислом Валерія Пузіка, а є жахлива реальність сучасних подій в Україні: *«Їх виносили по одному. Лежачих. З перебинтованими ногами, животами та головами. Від чоловіків пахло різко, характерним лікарняним запахом: препаратами, кров'ю та гноєм. <...> – Ще трохи, тримайся, – сказав хтось із лікарів, але від цих підбадьорливих слів легше йому не ставало»* [5, с. 140]. Та попри все, це оповідання пронизане надією на краще: *« – Все буде добре! – Хочеться надіятись»* [5, с. 157].

Та саме ці страшні історії нашої реальності, які переповідані читачу автором, також мають дивне й інколи абсолютно нелогічне відчуття надії та стійкої віри в те, що на цьому світі є світлі й добрі речі: *«– Є чотири основних правила, за якими живе хутір Обирок: брудне – прибери, відчинене – зачини, голодного – нагодуй, сумного – обійми. А більше й не потрібно»* [5, с. 194].

Стійкість та віра в найкраще просочується у всі оповідання. Так, в оповіданні «Команда мрії Валерія Лобановського» розповідається про футбольний матч підлітків, в якому хлопчику Руслану довелося грати у татовому взутті, що призвело до програшу футбольної команди та розпачу малого героя: *«<...> немає спортивного взуття, окрім батьківських весільних туфель <...>»* [5, с. 27]. Дитячі сльози та розчарування від програшу команди суперників із сусіднього двору: *«Я сидів над ним і плакав. Страшно боліли ноги, а роздерті до крові мозолі пекли як ніколи. – Ми програли, – сказав я Лобановському»* [5, с. 30]. Тато героєві-підлітку купує на останні гроші дорогі бутси, щоб той міг нормально грати у футбол, хоч сім'ї доведеться нелегко: *«Дев'яносто дев'ятий – це сезон мрій. Це пара кедів і команда Валерія Лобановського»* [5, с. 34].

Останнє оповідання збірки «Я бачив його живим, мертвим і знову живим» має назву «З любов'ю, тато» – це лист-подяка батька до малого сина. Це максимальна концентрація та проста і в той же час відверта розмова з малим сином. В ній є радість першого року батьків-

ства: перші успіхи, знайомства, обійми та кроки. Чиста любов і стійке відчуття чогось набагато кращого попереду. Розповідь цього оповідання ніби лікувальна есенція з крихітним побажанням на майбутнє всім дітям України: «*Знаю, зовсім скоро ти станеш нестримним. І я дякую тобі за це. Дякую за відчуття втоми і сльози. Без них я б не знав, що таке справжня радість і щастя*» [5, с. 200].

Оповідання «З любов'ю, тато» стає продовженням жахливих подій, які відбуваються зараз в Україні. У січні цього року вийшла друком книжка Валерія Пузіка, яка так і називається «З любов'ю – тато!». Цю книжку, написану на війні, письменник присвятив своєму шестирічному сину Оресту, до якого він звертається через написані листи. Валерію Пузіку прикро, що через війну він не може бути поруч і виховувати свого сина, що не бачить його перші успіхи та не може радіти їм. Він захищає свою рідну державу від російських окупантів, які безщадно руйнують міста та знищують український народ. Та попри всі виснажливі будні воєнних дій наш головний герой не забуває, що він – «батько».

Тож, після прочитання збірки оповідань Валерія Пузіка «Я бачив його живим, мертвим і знову живим», читач перетинає умовну лінію на до прочитання та після, яку навряд чи зможе перетнути назад. Історії одеського письменника – це не тільки уважні до деталей розповіді про незламну країну, долі її людей, їхніх перипетій, а й оповіді про пошук внутрішньої сили без втрати здатності бачити речі, якими вони є.

Отже, художніми особливостями збірки є те, що більшість оповідань існують у різних площинах, але після прочитання всієї збірки стає зрозумілим, що вони об'єднані в один цілий сюжет, який ніби нанизує «бусини на нитку в єдине намисто». Разом із тим, така циклічність розгортання кожної оповіді, створює ефект присутності та кінематографічності.

Список використаної літератури

1. Варикаша М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38201/03-Varykasha.pdf> (дата звернення: 20.12.22)
2. Головченко Н. «Блокпост», або Формула успіху Бориса Гуменюка. URL: <https://www.facebook.com/notes/825970911485269/> (дата звернення: 23.12.22).
3. Горболіс Л.М. Читання як самозбереження реципієнта. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологічна*. 2016. № 24. Том 1. С. 126–129.
4. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ: Академвидав, 2016. 192 с.
5. Пузік В. Я бачив його живим, мертвим і знову живим. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 208 с.
6. Рябченко М. Комбатанська проза у сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. *Слово і час*. № 6. 2019. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/170852/08-Riabchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.12.22).